

Els anys d'aprenentatge de Joan Coromines

La correspondència entre Joan Coromines i el seu pare, Pere Coromines, revela detalls del procés de formació filològica i personal de l'il·lustre filòleg en el seu periple per les ciutats de Montpeller, Madrid, Zuric i París.

Pocs dies després del seu vintè aniversari Joan Coromines comentava a la seva mare, Celestina Vigneaux, aquesta efemèride de la manera següent: «Això de fer vint anys ja fa una mica d'efecte, no és com fer-ne deu o divuit. Quan en tenia deu qui sap les coses que en aquesta edat pensava d'haver fet; si llavors m'haguessin dit que encara no n'hauria feta cap, em sembla que hauria pensat que no valia la pena d'ésser en Joan. Ara estic ben satisfet de no haver fet res, però haver-me *preparat*; aleshores no hi comptava amb la preparació, i m'ha sortit més llarga que no em pensava».

Precisament és a punt de sortir, publicat per la Fundació Pere Coromines, *l'Epistolari Pere Coromines & Joan Coromines* en una edició de qui signa aquestes ratlles i de Joan Pujadas, que recull la totalitat de la correspondència conservada entre l'advocat, escriptor i polític Pere Coromines i Montanya (Barcelona, 1870-Buenos Aires, 1939) i el seu fill gran, el lingüista Joan Coromines i Vigneaux (Barcelona, 1905-Pineda de Mar, 1997), de qui tot just s'acaba de celebrar el centenari del naixement, que ens permet apropar-nos de primera mà a tot aquest procés força desconegut de «preparació» d'un dels lingüistes catalans i europeus més importants del segle xx.

En total, *l'Epistolari Pere Coromines & Joan Coromines* recull un total de 318 cartes, que abracen des de 1925 fins a 1939, anys que coincideixen amb la formació lingüística de Joan Coromines i amb la maduresa de don Pere Coromines.

De fet, la correspondència entre Pere i Joan Coromines és fruit de la separació física a què els obligà les escadusseres activitats polítiques juvenils de Joan Coromines, que l'abocaren a un preventiu exili a Montpeller, així com els seus estudis: el doctorat a Madrid i l'ampliació d'estudis a Zuric i a París, becat per les institucions acadèmiques corresponents. Finalment, la distància tornà a separar els Coromines, pare i fill, per motius terapèutics, quan, per prescripció facultativa, Pere Coromines s'establí prop de París per recuperar-se de l'atac d'hemiplegia que va patir el 1938. Després de la Guerra Civil (1936-1939), un cop establerts a l'exili argentí, motius laborals tornaren a separar pare i fill i els obligà, altra volta, a la relació epistolar, que es trenca amb el silenci definitiu que provocà la mort de Pere Coromines, que morí a l'exili al final d'aquell mateix any d'acabada la guerra.

Cartes a la mare

De fet, la relació epistolar paternofamiliar entre Pere Coromines i Joan Coromines s'inicia amb motiu d'una cura de repòs de Celestina Vigneaux i Cibils (Girona, 1878-Barcelona, 1964), esposa i mare, respectivament, dels anteriors, al balneari suís de Davos-Dorf a què va obligar-la una crisi de la bronquitis crònica que tenia. Així, des de Suïssa, acompanyant l'esposa malalta, és Pere Coromines qui un 29 de gener de 1925 inicia aquesta relació epistolar amb el seu fill gran Joan, que

aleshores tenia dinou anys, deixat momentàniament com a cap de la nombrosa família Coromines i Vigneaux, formada per vuit fills: Joan, Maria (Barcelona, 1907-Buenos Aires, 1941), Carme (Barcelona, 1908), Júlia (Barcelona, 1910), i les dues bessones: Albert (Barcelona, 1912-1996) i Jordi (Barcelona, 1912-1997) i Ernest (Barcelona, 1913-Lió, 1992) i Hortènsia (Barcelona, 1913-1977).

El sojorn de la mare, Celestina Vigneaux, al balneari suís s'allargà durant el primer semestre de 1925. Regularment, Joan Coromines li escriurà per donar notícies de la família i de la resta de germans que s'han quedat a Barcelona. En la primera de les cartes que Joan Coromines envià a la seva mare ja reconeixia un dels trets externs més característics de la seva personalitat: una tímida cantelluda: «Vostè sap de quina manera sóc, que l'amor filial no es manifesta en mi gaire externament, i que allà on un altre faria tota mena d'escarafalls, jo, estimant molt més, dic molt poques coses però sinceres», i a aquest fet atribuïa «la meua poca inclinació a escriure cartes», inclinació que el temps i les circumstàncies van acabar corregint, com en donen fe la voluminosa correspondència de Joan Coromines conservada, que la Fundació Pere Coromines va publicant de mica en mica.

L'excursionisme, esdevingut ja una veritable passió, també serà un tema recurrent en la correspondència amb la mare. Així, per exemple, Joan Coromines explica una excursió a Rocacorba feta en solitari, perquè el seu company havia perdut el tren. Coromines narra que, «quan vaig baixar de l'auto, a Viladrau, em pensava quedar esclafat sota el pes de la motxilla; calculi: menjar per a quatre dies i la manta gran». Tot i que aclareix que «els altres dies el pes ja va anar disminuint». També comenta que «no és pas que el temps m'hagi afavorit gaire, tots quatre dies he tingut molt de fred i hi ha hagut grans nuvolades, tots, llevat de dimarts, ha nevat o plogut, però, com que portava la manta, el cel no em feia por; a Rocacorba, per a acabar-ho d'adobar, es va posar una tramuntana desfeta que se m'enduia a mi, motxilla i tot». Les heroïcitats no s'acaben aquí, ja que «se'm va fer nit anant de Finestres a Rocacorba en la salvatge serra de Falgons i sort que després de fer una hora a les fosques vaig trobar una masia, on em van deixar dormir en una pallissa que tenia més finestrals (sense vidre, naturalment) que no parets i per fer-me companyia algunes dotzenes de rates. Em vaig embolicar cap i tot amb la manta i gràcies a això vaig poder dormir». Per si no n'hi havia prou, continua Coromines, «a les 3 es va engegar la tramuntanada i em pensava que pallissa, estable, rates i jo ens en aniríem a fer un viatge aeri». Però aquí no s'acabaren les penalitats: «l'endemà de matí m'esperava el més penós de l'excursió; aquella gent, de camins, no en gasten i les dues hores de muntanya fins a Rocacorba les vaig fer bosc a través espinant-me de mala manera i estripant-me tot el vestit, però de dalt estant ja vaig veure l'Empordà i Girona a sota i la baixada ja va anar millor».

L'evolució dels seus estudis també seran tema de conversa amb la mare. Joan Coromines, s'havia matriculat simultàniament a Dret i a Filosofia i Lletres i compaginava l'estudi de totes dues carreres. Pel que fa a Dret, Coromines acaricia la possibilitat de ser «advocat pel gener», explica les «llaunes de classe» que ha d'aguantar d'una carrera feta més per obligació que per devoció, el frenesí dels exàmens de final de curs, etc. Pel que fa a Lletres, la manca de comentaris sobre exàmens i temaris ve a indicar que la carrera lliscava plàcidament. Només la publicació del seu primer article científic al *Butlletí de Dialectologia Catalana*, aleshores dirigit pel seu primer mentor, Mn. Antoni Griera, mereix algun comentari prenyat d'il·lusió. Es tracta de l'article *Etimologies araneses*, que es va publicar al darrer semestre de 1925.

**Montpeller
(1925-1926)**

De manera escadussera ja se n'havia fet referència anteriorment, quan Joan Coromines tranquil·litzava la seva mare sobre rumors de bullangues estudiantils: «Potser haurà llegit en algun diari els aldarulls de la Universitat amb motiu de nosaltres exigir que dimitís En Martínez Vargas», tot fent referència a l'esbirro que ocupava el càrrec de rector de la Universitat de Barcelona, conegut amb l'expressió motiu de *Rei Herodes*. Era la primera referència a la Dictadura de Miguel Primo de Rivera que, sota el regnat d'Alfons XIII, entre el setembre de 1923 i gener de 1930, va patir tot l'Estat i que, com acostuma a ser habitual, es va acarnissar especialment amb Catalunya. Finalment, la dictadura va acabar amb la fugida parisenca del militarot i l'exili romà del borbó.

En aquest context, J. Coromines participà en les activitats clandestines de la Societat d'Estudis Militars (SEM), organització paramilitar de la qual encara avui se saben molt poques coses, presidida pel prestigiós intel·lectual Lluís Nicolau d'Olwer. Sigui com sigui, sembla que membres d'aquesta organització participaren en el complot de Garraf, nom amb què és conegut l'intent d'atemptar contra el tren en què viatjava el rei colpista Alfons XIII al seu pas pels túnels de Garraf. Avortat el complot, van ser enxampats diversos membres del SEM. Avisats de les primeres detencions i tement la repressió indiscriminada, Pere Coromines, que ja havia conegut en pròpia pell les males puces dels aparells repressors de l'Estat, amb motiu de la seva vinculació amb el procés de Montjuïc, iniciat arran de l'atemptat anarquista (1896) al carrer de Canvis Nous barceloní, en què va pagar la seva vinculació intel·lectual amb grups llibertaris. Davant dels rumors, Pere Coromines va preferir curar-se en salut i envià el seu fill al port de Tarragona, on va embarcar en direcció cap a França, lloc tradicional d'acollida de refugiats, concretament al port occità de Seta. Des d'allà es va dirigir cap a Montpeller, a la universitat de la qual Georges Millardet impartia classes de llengua i literatura romànica i, de lingüística, Maurice Grammont, a qui Joan Coromines dedicaria el volum IV del seu *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*: «A la venerada memòria de Maurice Grammont en el cinquantenari del *Traité de Phonétique* i als cinquanta-vuit anys del dia que m'acollí, jove deixeble del genial lingüista, amb reny bondadós per al meu propòsit de limitar-me als estudis romànics dins la nostra ciència. Joan Coromines. Novembre de 1983». El 24 de novembre de 1925 Joan Coromines ja escriu des de Montpeller, «en aquesta ciutat, antigament catalana i pàtria de Jaume el Conqueridor», on havia arribat la vigília al vespre, la primera de les cartes del seu sojorn montpellerí.

A la Universitat de Montpeller, J. Coromines hi passà tot el curs acadèmic de 1925-1926. De les assignatures que hi cursa, reconeix que només l'interessen les de G. Millardet i M. Grammont. En la primera carta, en què explica al seu pare les impressions del primer dia de classe després de la fugida precipitada de Barcelona, Coromines demostra saber amb força precisió quin és el panorama internacional de la lingüística i els seus protagonistes. Així, amb molta seguretat, fa la filiació lingüística de M. Grammont, de qui «a Barcelona ja havia llegit quasi totes les seves obres», i ja treu el cap una de les preocupacions centrals de l'època de formació lingüística de Coromines: la recerca d'un mestre o, més aviat, un Mestre, així, amb majúscula, tal com ho escriu el mateix Coromines, «que li mostrés el bon camí»; mestre que fins aleshores no havia tingut, perquè, de fet, Mn. Griera, que l'orientà inicialment i que, lingüísticament parlant, acabaria essent un barret de rialles, no es pot qualificar d'aquesta manera. Coromines pensa que Grammont «és un mestre digne de mi», però es demana «si voldrà ésser-ho»: «abans de venir ací, havia llegit un article d'En Grammont en què retreia a un cert jove lingüista d'ésser un autodidacte, de "n'avoit pas rencontré

un maître qui pût d'un gest lui indiquer la grande route". Em vaig convencent que En Grammont és un home per a indicar la grande route, però no per a mostrar les dreces, evitar les marrades i ensenyar la manera de cansar-se menys pel camí». Coromines expressa la consciència que «a mi em toca demostrar-li que no sóc *un qualsevol*» per acabar conclouent que «si llavors no m'atén, és que m'he errat de camí». Els objectius de Coromines són, doncs, ambiciosos. I cal dir, en descàrrec de Coromines, que, si a Montpeller no trobà del tot el Mestre que buscava, no va ser perquè hi escatimés esforços: «treballo matí i tarda, perquè no he pas vingut ací per divertir-me».

L'elaboració del seu *Vocabulari aranès*, que esdevindrà la seva tesi doctoral, també és motiu de conversa d'aquest epistolari: «Demà, en efecte, acabo el vocabulari; sembla que farà unes cinc mil cèdules, però encara hi haig de dar una repassada general, que pot alterar-ne el nombre. Fins ara, per al treball de compilació, m'era possible de recloure'm en aquest racó de món que és la Vall d'Aran, però des d'ara em cal no perdre gens de vista que enlloc tant com en Lingüística és perillós d'estudiar una cosa isoladament. L'aranès —continua J. Coromines— no és un parlar solitari, sinó un dels innombrables dialectes gascons; un de tants, un xic més pur (i això és el que fa el seu interès) però en estreta relació amb els seus veïns. En les valls franceses que encerclen l'Aran es parlen fins a set varietats distintes i bastant separades, que haig de conèixer bé, perquè el meu treball només pot tenir interès general en quant contribueixi a determinar la fesomia del gascó; que quatre pastors d'un rebec de Pirineu coneguin tal mot o ignorin tal altre és una cosa en si indiferent».

El tarannà de Joan Coromines, burxat amorosament pel seu pare, també puja a la palestra. Davant la insistència paterna per allunyar la misantropia: «Ara que et trobes lluny, cal que cuidis un xic les teves relacions socials a Montpeller. Entre els que passen a la vora teu, tria't uns pocs amics, però no et deixis desorientar ni desencaminar per ells. El que has de preferir en els joves per a fer-te amic d'ells és la noblesa de cor i la jovialitat. Que siguin o no estudiosos no és cosa essencial. Es pot perdre molt al costat d'un jove apassionat pels estudis si no són nobles els seus sentiments o si embruteix els seus lleures en el vici», Joan Coromines reconeix que «quant a la influència, però, de les amistats, he observat de fa algun temps que la seva influència sobre la meva manera de viure i fins de pensar és com més va més petita. Ja saben, després, que a mi em costa molt de fer amistat amb la gent que tracto, i estic massa ocupat per l'estudi perquè la falta d'amics em pugui donar neguit». I acaba ironitzant una mica sobre la solitud: «A Vostès els trobava a mancar molt els primers dies, tant que temia no poder-m'hi acostumar; ara que ja em sé de memòria els quinze quadros de les parets em sembla que aquesta cambra ja és un xic a casa meva i les seves cartes acaben de tranquil·litzar-me».

Pel volts de Nadal, la conversa epistolar llisca plàcidament, esquitxada amb consells d'ordre més material i pràctic: preu del canvi de moneda, encàrrecs diversos, tramesa de diners i llibres, consum de llenya... i llista detalladíssima de les despeses. Entremig d'aquests detalls, les inevitables crisis metodològiques, explicitades magistralment, que tot procés de formació desvetlla. Així, davant la crítica de M. Grammont per la metodologia filològica alemanya —la «méthode Boche», en diu pejorativament—, que qualifica de «papier noirci», Coromines reconeix honestament que «entre els mètodes que va criticar, al costat de molts que jo he rebutjat sempre, no li amagaré pas que n'hi havia alguns que jo crec legítims i practico». Pere Coromines reflexiona sobre aquest fet i li comenta que «tu estàs encara en formació, la teva estructura espiritual és dúctil i les influències

es dels grans professors ajuden a formar-te sense plasmar en tu res de definitiu. No tinguis por de deixar-t'hi anar sense massa reserva: altrament no en trauries tot el profit que en podem esperar. [...] El que has de defensar —continua don Pere— contra els teus professors i contra tothom és la teva unitat moral. En quant a les experiències del teu treball científic, no cal tampoc abandonar-se massa. S'ha de resistir, que ja no ets massa nen perquè no comencis a comprendre si les teves pròpies experiències valen o no. El que hi ha és que en el nostre treball confonem moltes vegades el que hi ha d'experiència pròpia amb el que hi hem posat d'experiències dels altres. En tot cas, ni en les experiències pròpies ens hem de negar a admetre l'observació i l'esmena sentida del mestre». I conclou: «ni el fill ni el deixeble han d'arribar a anul·lar-se per afecte o per agraïment al pare ni al mestre» entre altres observacions «sucoses», com comenta J. Coromines. Més endavant, P. Coromines continuarà en el mateix sentit: «així i tot no em cansaré de repetir-te que cal no entregar-se massa de pressa i del tot. Avui encara no tens dret a resistir-te tossudament a la influència del professor, però no m'agradaria que t'embalessis massa, sense conservar cap mena de control sobre les teves determinacions. No seria massa bon professor el que exigís això de tu. Recorda la dita del professor (no em recordo del seu nom) d'estudis cèltics que escriu el pròleg del llibre sobre els ibers que tinc a la meva biblioteca: "No em sap greu que els meus deixebles no es limitin a imitar-me, perquè jo no faig lloros, sinó deixebles"».

Pere Coromines, d'altra banda, tampoc no evita qüestions «delicades» com el «tracte de les dones»: «la teva relació exclusiva amb els estudiants i els professors no sols et priva d'aquest element femení tan necessari per a la ductilitat del teu caràcter, sinó que t'exposa a tots els perills de la inexperiència i de l'abstenció». I l'adverteix: «Massa separat de les dones, qualsevol dia et pots trobar enniat, captat per una que no s'ho mereixi. És el desastre —continua— de molts estudiants separats de les seves famílies, que cauen a les mans d'una dispesera, o d'una criada, o topen al carrer amb una noia que els sembla un prodigi de bellesa, d'espiritualitat i de gràcia». I acaba aconsellant: «Només el tracte freqüent destrueix la causa psicològica d'aqueixos enganyadors miratges. Si un espera massa a beure, és més fàcil que un tip d'aigua li faci mal».

D'altra banda, Joan Coromines és el confident dels projectes literaris del seu pare. Així la redacció de la trilogia aplegada sota el títol genèric de *Les dites i facècies de l'estrenu filàntrop En Tomàs de Bajalta*, les diverses traduccions de l'assaig *La vida austera*, entre d'altres. Davant de les lamentacions paternes pel silenci general per la publicació de la seva novel·la *Silèn*, J. Coromines reflexiona en els termes següents sobre la realitat literària catalana del moment: «Aquest silenci revoltant que han adoptat les publicacions davant aquesta obra, és un resultat de l'ambient d'insinceritat i de mesquinesa en què es mouen la part més vistent (és a dir, més bellugadissa) dels homes de lletres barcelonins. I la causa d'això és, al meu entendre, la inexistència d'una classe mitjana literària. A tots els països d'Europa em fa l'efecte que hi ha una massa considerable d'homes instruïts i intel·ligents que serien capaços, si s'ho proposaven, d'escriure un article de diari o un conte correctament o un vers passador, però que, sabent que no hi excel·lirien, encaminen les seves activitats cap a una altra matèria. Això no els impedeix d'anar llegint les obres que els altres publiquen i de comentar-les intel·ligentment en els cercles al seu abast; i, com que en fer-ho no tenen cap obra pròpia a defensar, ho fan amb justícia i desinterès. Són ells que fixen el valor de tal o tal llibre, encara més que els crítics de professió. Però a Barcelona els joves que posseeixen aquestes qualitats, sentint-se superiors en algun aspecte a molts

literats de la generació precedent —i no podia ésser d'altra manera, puix que ells porten cinquanta anys de tradició literària en lloc dels trenta dels seus predecesors—, es creuen amb forces per a igualar-los i no vacil·len a esdevenir escriptor, sense adonar-se, engegats per aquelles superioritats de forma, que els manca tot allò que podia donar un interès general i una vida als seus escrits [...]. De tal manera que avui els llibres catalans són només llegits per dues menes de gent: els escriptors de professió i el gran públic que llegeix, perquè sí, i que, essent incapaç de formar una opinió personal del que llegeix, accepta la que li donen els escriptors, els quals, sentint-se jutges inapel·lables, fan el que farien en el seu lloc els de tot arreu: (car la magnanimitat no és pas el distintiu de la seva classe) dir-ne bé o mal segons l'actitud que prengué l'autor davant el seu llibret de versos, o fer el buit quan es tracta de quelcom massa gran que podria fer ressortir la pròpia insignificància. Resten els homes verament sòlids, dels quals no tenim més enllà d'una vintena, però cap no ha sabut trobar el just terme mig: uns, com Vostè, per més independència, es tanquen a casa (fan mal fet) i perden els mitjans de dir la seva opinió amb veu alta; els altres, lligats pels interessos polítics o econòmics amb un cenacle determinat, no gosen o no poden desmentir-lo». I encara hi torna més endavant: «per judicar els altres serenament, la primera condició és la consciència del propi valor. Quan aquesta manca, les obres sòlides i tot gra produeixen una irritació inconfessada, que s'esbrava, quan un no gosa atacar-les, fent-los el buit. És el sistema de l'estruç amagant el cap sota l'ala per no ésser vista, car el seu silenci no canvia en res el judici de les generacions venidores. Quan a això s'afegeixen ressentiments personals, s'acut a atacs indirectes de mala fe (que se solen encomanar a d'altres) i que són tant més irritants com més l'ideal que ells defensen és noble. És en nom d'aquest i dels perjudicis petits o grans que li'n pervendrien, que cal perdonar-los i evitar una baralla. El que deixa al seu darrera dues o tres obres sòlides, que restaran, es pot riure de les pedretes; si endemés ha tret vuit rebrots disposats cada un a fer-se un lloc en el seu país digne de la soca, i li queden 25 anys per a veure venir, es pot permetre el luxe de no sentir-les».

L'any 1928, un cop llicenciat en Dret i en Filosofia i Lletres, en aquest darrer cas havent obtingut la qualificació d'excel·lent i premi extraordinari, Joan Coromines s'instal·la a Madrid per fer-hi el doctorat, únic lloc de l'Estat on es podia adquirir aquest grau acadèmic. La seva tesi doctoral va ser el *Vocabulari aranès*, esmentat més amunt, en què havia treballat incansablement a Montpeller, publicat en castellà, com també era perceptiu.

La primera carta que tenim ja escrita des de Madrid és del 18 de gener de 1928 i la darrera del 9 de juny de 1928, en què anuncia el seu retorn a casa després haver obtingut un «sobresaliente» en sànscrit, la darrera assignatura de què s'havia d'examinar i d'haver assolit els «dos objectius d'aquest any», és a dir, haver fet «brillantment» el doctorat de Lletres i haver obtingut la pensió que li permetria estudiar el curs següent a Zuric, acceptada finalment després de vèncer, també seguint els consells paternals, els escrúpols i les reticències inicials de rebre subsidis d'un Estat, al qual «no interessa per a res l'estudi del català».

En aquest conjunt de correspondència J. Coromines s'esplaiava a explicar el contingut i l'evolució de les assignatures del doctorat de Lletres: àrab, sànscrit, hebreu, història de la llengua castellana, l'assignatura de Menéndez Pidal, «que no s'interessa gens per la classe», història de la llengua castellana, amb Américo Castro, que li permet demostrar que sap «realment molta lingüística romànica».

Madrid (1928)

Tot parlant de l'assignatura de sànscrit, J. Coromines reflexiona que «els meus coneixements de gramàtica comparada de les llengües indoeuropees em permeten aprendre sense esforç la morfologia d'aquesta llengua, i quasi sense estudiar-la l'he apres millor que els meus companys, que es passen les hores recitant paradigmes sense sortir-ne. En poques coses —continua J. Coromines— es veuen tan clars els avantatges del mètode lingüístic sobre la rutina: unes quantes regles precises i ben donades els permetrien deduir quasi totes aquestes formes de les llatines i gregues, però el catedràtic és el primer de no conèixer-les, perquè ell va aprendre el sànscrit de la mateixa manera que els meus companys».

En una crisi de salut de P. Coromines, J. Coromines es veu capaç, per lleialtat familiar, de violentar mínimament el «meu principi de no ficar-me enlloc on les meves aptituds no em permetin d'ésser el primer» i d'auxiliar el seu pare en el bufet d'advocat, mentre es prepara unes oposicions «a notaries o a càtedres». Afortunadament, aquest sacrifici no va caldre, perquè Pere Coromines es va recuperar ràpidament del tropell sofert. J. Coromines, però, ja considerava aleshores el seu «aprenentatge científic» «una cosa bastant completa: he tret quasi tot el que hi havia per treure dels mètodes de treball dels professors de Madrid, de Barcelona i de Montpeller, he après totes les llengües que poden fer falta a un romanista, he aplegat un bagatge d'erudició respectable, he fet amb èxit total les primeres armes en el camp de la investigació».

Paral·lelament al curs de doctorat de Lletres, J. Coromines també es va matricular al doctorat de Dret, que per problemes d'incompatibilitat horària no va poder completar i que, de fet, deixà inacabat, també en aquest cas seguint les indicacions paternes de don Pere, que considerava prioritari el doctorat de Lletres i li recomanava que fes el doctorat de lleis «com una cosa de més a més», «perquè només serveix per al professorat i, no havent d'entrar en la facultat, el títol de doctor en lleis és un luxe que tu et pots donar i que nosaltres et podem pagar, però res més». Se sincera i li diu que a ell no li havia servit «mai de res i, si alguna vegada he fet constar que sóc doctor, no m'ho han estimat i fins potser et digui que ho han trobat pedantesc i impertinent».

El fill Joan passa revista als professors de Dret de les diverses assignatures, en què «destaca», el catedràtic de filosofia del dret, «una espècie de nan amb cara de gat que passa llista cada dia i fa un gest de commiseració en posar falta als que no assisteixen, i després es passa una hora i mitja (sortosament alterna) tronant contra Kant i tots els francesos, llevat de Bossuet, i anatematitzant la gent que no va a missa». Més endavant, aprofita «la soporífera explicació del Sr. Mendizábal [el professor de filosofia del dret esmentat], per escriure'ls una mica ("Kant —està dient ara— era hijo de un guarnicionero, pero otros dicen de un sillero" i es prepara a aprofitar aquest important argument per a refutar-lo. Això durarà hora i mitja, però a mi l'únic que m'interessa és l'assistència, que ja m'ha posat a la llista)».

Coromines es queixarà diverses vegades d'una certa animadversió madrilenya en contra dels catalans, que haurem d'acabar conclouent que és congènita: «tothom acull el català amb una fredor cortesa», alhora que explica un fet de què va ser testimoni contra un «pobre xicot català», realment escruixidor, que li fa concloure que «dubto que mai hi hagi hagut una hostilitat tan general contra nosaltres». En fi, sembla que no hem avançat gaire. És clar que Coromines també es revenja ironitzant sobre un concert ofert per l'Orquestra Simfònica: «Diumenge vaig anar a sentir la Novena Simfonia —explica J. Coromines a la família— tocada per l'Orquestra Simfònica. En ser a dins, vaig trobar-me que entre l'Obertura dels Mestres Cantors i la gran Simfonia havien col·locat tres

cançons d'“autores nacionales”. Pels comentaris de l'auditori, vaig comprendre que per a ells era un favor que es feia a Wagner i Beethoven de deixar-los anar en tal companyia, tan desmesurat és l'orgull nacional d'aquest poble. La part coral —prosegueix Coromines— era a càrrec d'una “Masa Coral de Madrid” que ells han creat *per no ser menys que Barcelona* i no es cansen d'elogiar-la. El nom li escau perquè és realment una *massa* informe de gent que canten. Tractant-se d'una obra incipient, el director havia d'haver escollit un petit nombre de veus ben timbrades i obedients, però així ja no valia la pena perquè era condició precisa que fossin més que l'Orfeó Català. I ho són: pel que diuen la gent, es comprèn que ja jovenalla s'ho ha pres com una agència de casoris. La qualitat ja és més difícil d'aconseguir que la quantitat, però ja sap que per al poble elegit de Déu no hi ha res impossible... Indignat per aquell *sandwich* monstruós —acaba Coromines—, en començar el darrer temps i sobretot en veure que el solista, amb actitud de *divo*, girant-se de cara el públic i amb una mà a l'aire començava “cantemos, sí, cantemos l'alegría” (!) vaig tocar el dos».

El conjunt de cartes corresponent al sojorn de Zuric, que Joan Coromines compartí amb el seu germà Jordi, comença amb una postal d'urgència anunciant als pares que han arribat bé.

Les cartes del pare són, periòdicament, prenyades d'angúnies per la manca de notícies, que la distància agreuja, i per la possibilitat que facin excursions en un territori desconegut: «vosaltres no coneixeu els perills enormes d'extraviar-se i ja saps que tu hi tens la mà trencada —escriurà al seu fill Joan—, no perquè no et sàpigues orientar, sinó perquè fas com aquells homes del conte de Tolstoi, que mai tenen prou terra per a enrondar», diu Pere Coromines. Joan Coromines respondrà que «el Pare no ha de témer per les nostres excursions. Anar per les muntanyes altes, pels Alps, a l'hivern, seria cosa de boig, però d'un boig de manicomi: em caldrà, doncs, preguntar si dubten de la meua salut mental?». J. Coromines també demana «una mica més de paciència» per justificar els retards epistolars endèmics «pensant en les enormes dificultats amb què havíem de topar en un país tan estranger i desconegut». Els retards en la correspondència no són deguts ni a «oblits» ni a «negligència», explica J. Coromines, sinó al seu «programa de treball ja prou carregat», que l'obliga «a treballar sense interrupció des que em llevo fins a l'hora d'anar al llit, sempre aprofitant els minuts sobrants de l'hora de menjar».

Aquest «programa de treball», realment esfereïdor, és explicat fil per randa en diverses cartes. En el panorama enlluernador de la Universitat de Zuric, sobresurt de manera especial Jakob Jud, «que té per mi les majors atencions», qui li «dóna particularment un curs de bibliografia lingüística per al qual vaig els dijous a la tarda a casa seva. Passo quasi tota la tarda treballant amb ell, manejant els llibres de la seva biblioteca i ell critica la meua manera de consultar-los i m'ensenya el que l'experiència li ha ensenyat a ell en el curs de tants anys de treball: en realitat és tot un curs de metodologia que rebo allí, perquè a propòsit dels llibres es ve a tractar de tota mena de qüestions». Així Coromines, «després de les llengües de França que la gent de Montpeller em van ensenyar a conèixer de prop i amb materials de primera mà, i després d'haver fet el mateix a Madrid amb Espanya, penetro ara per la mà del millor especialista en el món divers i múltiple dels parlars d'Itàlia».

Finalment Joan Coromines havia aconseguit «el que tant havia cercat en va a Barcelona, a Montpeller i a Madrid, un mestre que em deixi aprofitar de la seva experiència personal, sembla, doncs, que a Zuric ho he trobat». De fet, Coromi-

Zuric (1928-1929)

nes al llarg de la seva vida només considerà Mestre dues persones, Pompeu Fabra i Jakob Jud, als quals dedicà dues llargues i sentides necrològiques en *Lleures i converses d'un fillòleg* (1971). A J. Jud, a més, dedicà un dels volums —el II— del seu magne *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*: «A la memòria de Jud, mestre de mestres, en el centenari de la seva naixença amb l'esperança de poder dedicar-li un altre volum que coincideixi amb la publicació de "Juds Italo-Schweizerisches Zettel-Block"».

La darrera carta datada a Zuric és d'una setmana abans del seu retorn, quan reconeix sentir-se «per primer cop lleugerament fatigat», després d'«onze mesos de treball intens sense interrupció», i en què anuncia que li ha estat concedit permís per «anar a París el curs que ve».

París (1929-1930)

El sojorn parisenc de Joan Coromines s'inicia el 16 de desembre de 1929, quan escriu una targeta postal d'urgència tot just arribat a la capital francesa, i s'acaba a començaments d'abril de 1930, un cop «acabada tota la meva feina aquí». En l'endemig, el contacte amb l'elenc de lingüistes més espectaculars del moment, en què sobresurt Antoine Meillet, «el lingüista més complet dels nostres dies», que de totes maneres rep fredament, dit amb la boca petita, «un dels joves d'avui que saben més Lingüística del món (que entre nosaltres ja podem dir aquesta veritat que davant d'altres sonaria immodesta)», actitud que J. Coromines atribueix a una certa tendència anticatalana.

J. Coromines es dibuixa un règim de vida guiat pel seu compromís patriòtic, per al qual cal sacrificar-se: «per a una generació que s'ha vist en la vergonya horrible de no saber conquerir la llibertat de la seva pàtria no queda més que una redempció possible: haver col·locat aquesta pàtria al nivell de cultura dels altres països, fent-la així digna als ulls d'aquests de la llibertat que no li ha sabut guanyar. Fins ara no hem aconseguit més que aturar l'endarreriment de la cultura catalana, perquè els nostres progressos només han abastat a compensar els avanços dels altres països sense disminuir la distància que ens en separava: la missió dels que ara entrem a la palestra és de salvar aquesta distància d'un salt vigorós i abnegat. Els grans progressos volen grans sacrificis: no hem gosat a posar la nostra vida en joc, doncs el menys que podem fer és aventurar el nostre benestar». En aquest sentit, els seus sentiments ideològics també van evolucionant: «He posat anys i hi ha coses que no les veig igual. El meu odi d'abans als nostres veïns em sembla estúpid, l'odi no condueix enlloc».

Entre altres curiositats extrafilològiques, hi ha l'assistència de J. Coromines al vernissatge de l'exposició de Dalí: «unes coses horroroses, només els en donaré dues mostres: un tros de suro com els que posem al pessebre, clavat sense fer-hi res més damunt d'una tela blanca. A sota escrit: femme nue. Un altre quadre és tot en blanc i al mig hi ha una inscripció que diu "je cède parfois à la tentation de cracher sur le portrait de ma mère". Aquí tothom diu que és boig —continua J. Coromines—, però un que va anar a veure-ho l'últim dia diu que quasi tots els quadros eren venuts».

Com en altres ocasions, Pere Coromines no s'està d'aconsellar-lo, des de la lucidesa que dona l'experiència i distància, en la seva evolució científica: «Hi ha dos esculls contra els quals podries estrellar-te sense perdre la rectitud de la intenció: la voluntat desmesurada de perfecció, i el detall de la investigació científica. En la tècnica de tota producció literària i científica hi ha un punt de perfecció que és precís assolir, però que és imprudent de voler traspasar. No sols et duria a una llastimosa esterilitat, sinó que et faria extenuar amb un esforç inútil».

Instal·lat de nou a casa, la correspondència s'interromp i només es torna a reprendre breument per motius diversos: per excursions estiuenques i enquestes toponomàstiques, iniciades de manera sistemàtica el 1932, o per la gira de conferències de Pere Coromines a Cuba, en què J. Coromines aprofita per donar compte de les primeres tasques que desenvolupa a l'Institut d'Estudis Catalans, concretament a les Oficines Lexicogràfiques de la Secció Filològica, on s'incorpora de manera definitiva el 3 de novembre de 1930; per felicitacions d'aniversari, amb referències, durant el 1932, a la redacció i la negociació de l'Estatut de Núria, en què Pere Coromines va participar com a ponent, etc.

El 8 de juliol de 1936, Joan Coromines, «amb la mort a l'ànima» per un desengany amorós recent, és a Madrid, a la Residència d'Estudiants, amb els germans Ernest i Hortènsia, que preparen oposicions. La vigília de la rebel·lió militar que donaria origen a la llarga Guerra Civil, J. Coromines trameta una carta en què, tot moix, dona notícia de les seves activitats al Centre d'Estudis Històrics i a la Biblioteca Nacional, en un clima d'intranquil·litat: «ací continua la intranquil·litat, però el qui vol pot estar ben tranquil». La primera carta després de la rebel·lió és del 23 de juliol de 1936, en què J. Coromines explica els esdeveniments viscuts a Madrid i calma la família. Reincorporat a Barcelona, la relació epistolar s'interromp i no es torna a reprendre fins al 27 de desembre de 1936, en què Joan Coromines escriu des de la Molina, on fa maniobres amb les milícies alpines, a les quals s'havia enrolat poc després de casar-se, tot i que, per falta d'aclimatació, es reincorporà a la vida civil a finals de gener de 1937.

La correspondència es torna a «regularitzar», amb totes les prevencions que implica aquest mot en una situació de guerra, a partir de l'abril de 1938. La causa va ser que després de l'atac d'hemiplegia de Pere Coromines, sofert a començament de gener de 1938, una part de la família s'instal·là als afores de París per tal de poder continuar el procés de recuperació sense les interrupcions i mancances de Barcelona. Fins pràcticament al final de la correspondència, les cartes seran un fidel reflex de les mancances i penúries d'una ciutat —Barcelona— i d'un país —Catalunya— en guerra: la dificultat per fer qualsevol mena d'encàrrec o gestió, les tasques de traductor de J. Coromines al Servei d'Informació de l'Estat Major, les inevitables disputes familiars en situacions límit, la interrupció de les recerques científiques, la penúria —«mengem cards»—, l'empresonament de Jordi Coromines al front de Llevant, els bombardejos... i, ja cap al final, l'optimisme fictici d'una guerra que no s'hauria d'haver perdut mai.

La correspondència es torna a reprendre des del camp de concentració del Voló, on va anar a raure Joan Coromines. Després de la guerra, una part de la família va quedar a Barcelona i la resta es va establir a l'Argentina, concretament a la capital, Buenos Aires. Mentrestant, Joan Coromines, acompanyat de la seva esposa, ocupa una plaça de professor a la Universitat de Cuyo, a la ciutat de Mendoza, a l'altra banda del país, als peus dels Andes argentins. En la primera carta que escriu des d'allà, J. Coromines no pot amagar la desil·lusió produïda i l'ambient «ultra-reaccionari» que s'hi respira.

Pere Coromines va morir sobtadament l'1 de desembre de 1939 a Buenos Aires en el postoperatori d'una operació d'apendicitis rutinària. Joan Coromines, completament trasbalsat, ho explica dos dies després, acabats els funerals, en castellà, per tal d'evitar la censura franquista, a la Carme i en Jordi, els germans que s'havien quedat a Barcelona. Amb la mort de Pere Coromines, que el lingüista Joan Coromines sempre consideraria el «creador de l'home, de la consciència i del saber», es clou l'*Epistolari Pere Coromines & Joan Coromines* i, en certa manera, el període d'aprenentatge de Joan Coromines: començava l'exili de veritat. ■